

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ՀՈՎԻԿ ՄԵԼԻՔՅԱՆ

ՄԻ ԿԻՆ ԳՆՈՒՄ Ե...

ԽՍՀՄ ԺՈՂՈՎՈՐԴՆ. ԿԵՆՏՐ. ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ԻՐԱՅՎԱ

1930

Главлит А—77175

Заказ № 2985

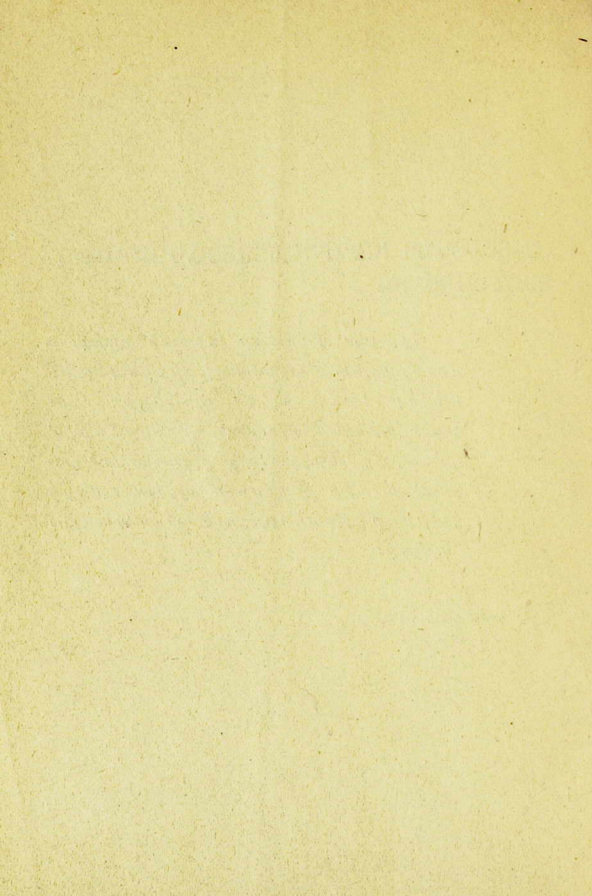
Тираж 6.000

Книжная ф-ка ЦИЗ'а СССР, Москва, Шлюзовая наб., 10.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԽՈՐՀՐԴԱՅՆԱՑՄԱՆ ԱՌԱՋԻՆ
ՏԱՍՆԱՄՅԱԿԻՆ—

Գրքույկս վորպէս արժան ղըվում ե
քոչոր այն անհայտների շիրիմներին,
ովքեր 1920 թվին զոհվեցին Ղա-
զախի լեռներում անտառոտ, կիրճերում մթին՝
գիշատիչ դաշնակցության ճիրաններում խո-
ցոտված մեր յերկրում աշխատանքի
կարմիր իշխանութուն հաստատելու
համար:

1930 թ. նոյեմբեր
Մոսկվա

Шаг держи революционный,
Близок враг неугомонный.
Ал. Б л о к.

ՄԻ ԿԻՆ ԳՆՈՒՄ Ե...

1.

Կածանը նման է կեռ ու մեռ պառկած ոճի:

Նշով ճամբորդող կիներ ուշադրությամբ նայում է կածանին ու շուրջը: Իսկապես, կարծես թե կածանը մի յերկար ոճ ե՛լ պոչը ձորումը, գլուխը սալի կատարին:

Գիշերը ձյունը բարակ քող է քաշել սարի թփուտ փեշերին: Կածանը ծածկվել է ձյունով: Քարոտ կածանում գիշերն իջած ձյունը ցերեկը ջերմ արևի համբույրների տակ հալվել է: Մեկ եղի պոչը բռնած կիներ փափուկ ցեխ կոխկրտելով է գնում:

Սիրուն է սարի կատարը, յերբ նա ծածկված է ձյունով ու արևի շողերը խաղում են ձնի յերեսին: Սիրուն են բարձրանիստ սարի թշերը՝ շողուն ու խալապատ: Նշով ճամբորդող կիներ նայում է հրաշագեղ լեռներին ու հիանում նրանց գեղեցկությամբ: Նայում է, ուզում է ինչ վոր ծանոթ բան գտնել: Մի քանի վայրկյան նա ուրախ ժպտում է: Թվում է, թե մի բան հիշեց նա... Սարի կատարը նրան ծանոթ է... Փոքրիկ եր, ընդամենը վեց տարեկան:

Նրա արևատես դեմքը հանկարծ դալկանում է։ Գունատ դեմքով կինն այլևս շուրջը չի դիտում։ Նա գլուխը կախում է, մի ձեռքը դնում է եղի նոր փալանին ու հրում։

— Թոշե, Թոշե։

... Շոյող նայվածքով դիտում է եղի նոր փալանը։ Մայրական գթով, նուրբ մատներով շոյում է փալանը։ Աչքերը կայծեր են մաղում փալանի վրա։ Նշը յերկար ականջները թարթում է։ Թվում է, թե նա իսկապես շոյանք զգաց ու վոգևորվեց։ Փռչտացնում է, տրնդի տալիս, պատառոտված շրջագգեստ հագած կնոջ հրամանը կատարում։ Նշը քայլերն արագացնում է։ Ճնճողակները ձյունով ծածկված թփերի տակ խառնում են չոր տերևներն ու թռչկոտում։ Տերևները սվավում են, խշխշում, ճրթճրթում։ Նրանք դանակում են ճամբորդ կնոջ սիրտը։ Նրան թվում է, թե իրեն հետևող կա։

Կածանով անցնող կինը յերիտասարդ է, հազիվ քսանհինգ տարեկան։ Նշը յերբ դանդաղում է, յերիտասարդ կինը շղայնանում է, պռոշները կրծոտում։ Նա խուսափում է բարձր ձայն հանելուց։ Շաղանակազույն աչքերով յերիտասարդ կինը սիրում է լուռ լինել ու միշտ եղի փալանին է նայում։

Ո՞վ է այդ խորհրդավոր կինը։

Լեռնոտ յերկիրը հղի յե։ Յերկրի կողերը հղի կնոջ կողերի պես ցավում են։ Յերկիրը հրդեհված է քաղաքացիական կռիվներով։ Մարդուս կյանքը ամեն մի վայրկյան վտանդի տակ է։ Լեռներում ու ձորերում տղամարդիկ տասնյակներով են կորչում։ Ու յերիտասարդ մի կին, ահը կտրված, մենակ ճամբոր-

դուժ եւ արնոտ լեռներուժ: Ինչպես յերեւում եւ սրտոտ
կին եւ: Կամ գուցե բեզարել եւ ասլրելուց:

Յերիտասարդ կինը սարից վար եւ իջնում: Նա
պետք եւ մանի Բոխուտի ձորը: Ձորն ի վար ութը
վերստ պետք եւ գնա, վոր իրիկնապահին հասնի գլուղը:
Ձորում մունչում եւ լեռնային վտակներից հյուսված
գիժ գետը: Դետի վրայով կառուցված եւ քարե հոյա-
կապ մի կամուրջ: Կամուրջը բարձր եւ ու զարգանդ:
Յերիտասարդ կինն եղի պոչը բռնած հասնում եւ կա-
մուրջին: Նա նայում եւ առաջ՝ կամուրջի ծայրին ու
կրկին գունատվում: Լեռան՝ լճակի պես խաղաղ ու
մարգարտաշող աչքերը փոթորկվում են: Նրա փոթորկ-
ված աչքերում այդ ժամին նավեր կխորտակվեյին: Յեվ
նրան այնքան հուղեցին, կամուրջի ասիւն, մոսիւն-
ներով, կողք կողքի նստած յերեք տղամարդը:

Յշով ճամբորդող կինը գիտե, թե ովքեր են կա-
մուրջի ծայրին նստած տղամարդիկ: Նրանք հայ հա-
րուստի ու խանութպանի քսակը հսկող արթուն աչա-
հակներն են: Կամուրջը պաշտպանում են, վոր ըոյլ-
շերիկացած շրջանից վտանգավոր մարդիկ չանցնեն
դեպի յերկրի ներսը:

Հասնում եւ նրանց: Սշը կանգնում եւ: Կինը տա-
տանվում եւ: Ուզում եւ յետ դառնալ: Բայց չեւ, արդեն
նրանք տեսել են, պետք եւ գնալ: Պետք եւ գնալ և
այն ել վճռական ու անվախ քայլերով:

... Գնում եւ:

2.

— Թոշե, Թոշե, գլուխդ հողեմ, վազիր հա — եղի
վրա բարձր բղավում եւ պատառոտված սև աղլուխը

կապած կինը: Նա շատ համարձակ ու հանգիստ է ձեւացնում իրեն: Իբր թե սրտումն ահ չկա: Կամուրջի ծայրին նստածները հազում են: Վորպէս թե կոկորդ-ները մաքրում են: Յածր բոյով, մազոտ դեմքով, մոսինը բռնած մի տղամարդ մոտենում է կնոջը:

— Անձըս, քեւըս, ուր ես գնում:

«Անպիտանն ինչքան քաղցր է խոսում—ինքն իրեն ասում է ճամբորդ կինը: Հետո, նա մատը ձորն ի վար մեկնում, ցույց է տալիս.

— Գնում եմ՝ անայ են շենը, մեր բարեկամները:

— Քուրս, ով է ձեր բարեկամը, դու վեր շենիցն ես:

Եղով ճամբորդող կինը գլուխը կախում է: Նա հասկանում է, վոր մազոտ դեմքով մոսինավորը խորամանկություն է անում:

— Յես սարի գլխի Թաղ շենիցն եմ: Տեսնում ես, վոր ձորի Կալերն եմ գնում: Մեր բարեկամը Վանունց Մակիչն ա: — Իսկ Վանունց Մակիչը, ձորի բերանին փռված գյուղի հայտնի հարուստներից մեկն է:

Մյուս հրացանավորներն ել են մոտենում: Մազոտ դեմքովը նրանց ականջին փսփսում է:

— Թոշէ, ճամբա տվեք գնամ, միջնում ա:

— Ասում ես, սարի շենիցն ե՞ս՝ շատ լավ, համա չար սատանան քուռանա, մի գեղիցն ենք ու իրար ճանաչում չենք: Իսկ մարթ՝ այսինքն ամուսին ունեւ: Ի՞նչ է մարթիդ անումը:

— Մարթիս անձամը, քեզ ի՞նչ:

— Յական, — ընկերներից մեկին աչքով է անում առաջին խոսողը, վոր ինչպէս յերևում է յեռյակի դեկավարն է:

— Ես սհաթիս, — առաջ ե թռչում ծախանն ու կնոջ
թևիցը բռնում, — դանշող, վոնց թե «քեզ ինչ», միջիցդ
երկու կես կանեմ: Դուզը խոսիր, Խատիսովից հրա-
ման ունենք, վոր քեզ պլեն փռնենք:

Եշով ճամբորդող կիներ հուզված ե: Նրա ներսում
կատաղի պայքար ե: Ինչ վոր լուրջ ու վտանգավոր
հարց ե վորոշում: Մաշած կուրտկայի տակ թագնված
բարձր կուրծքն արագ խաղում ե: Իսկ ծախանը բե-
լեբը լիզելով նայում ե կանացի թփրտող փափուկ
կրծքին ու վառվառում...

— Մարթա... անումը Մեխակ ա:

— Ձեր շենումը եդ անումով մարդ չկա, — խո-
րամանկ ծիծաղելով ասում ե ծախանը:

— Տղերք, ձեր արևով յերթում եմ ուտում, հա-
վատացեք, իրեք ամիս ա կնգա պաս եմ պահում,
աստված տվալ, թաթախվելու թիքան ինքն իրան
վոտով յեկալ... Յեկ մամրալ... Յեկ շեքրաման...

Ծիծաղում են:

Եշով ճամբորդող կիներ նայում ե վար՝ փրփրաբե-
րան գետին: Գետը և սիրուն ե և զարգանդ: Կամուրջի
տակ ջրերը դժժալեն զարնվում են ժայռին ու գո-
հարների պես սիրուն կոհակներ են ցրում քարերին:
Գետը բերանն ընկածին կտանի: Իսկ կամուրջից ընկ-
նողը տուժի ծեծած միս կդառնա:

— Դու են ասա, մարթդ բոլշիկ ե, թե դաշնակ-
ցական, — հարցնում ե մազոտ դեմքովը:

— Խնթրում եմ, պաց թողեցեք գնամ, գեղըցի
անկիրթ կնիկ եմ, բոլշիկից, դաշնակ-մաշնակից բան
չեմ գիտում, — իրեն հավաքելով պատասխանում ե
եշով ճամբորդողը:

Յեռայակի պետը, բեխերը սղալելով, եշավոր կնոջը բացատրում է, թե ովքեր են դաշնակցականները, և ովքեր են բոլշևիկները:

— Քուրս, բա՛, բա՛, բա՛, ամոթ է, վոր քու բարեկամին ու դուշմանին ճնաշում չես: Բա յես նրանց են...: Հազար տարի թուրքն ու ռուսը հայի վզին դեմի նման նստել են, միսը կերել, արինը խմել: Համա հայը յեզան պես ուսը դեմ է տվել, համբերել: Մի որ դանակը վոսկորին է հասել: Հայի համբերությունը հատել է: Նա թռել է, թշնամու ձեռքից մոսինը խլել ու նրա դոշին դեմ արել: Ասլանի նման մարթ է ըլել եդ հայը՝ միլիոնատեր Մանթաշովին լայեղական իգիթ: Եդ որվանից հիմք է դրվել հայ հեղափոխական դաշնակցությանը: Ռուսին ու թուրքին դաշնակցականը մեր հողից դուրս է արել, վոր հայի յեկեղեցին քանդեն վոչ, վոր դյուքանչու մադադինը թալանեն վոչ, վոր հայ միլյոնչու դավոդը խլեն վոչ: Դաշնակցականը, — ա՛յ, են կադնու նման բարձր բոյ ունի, նրա բնի նման հաստ մեջք, ճյուղերի նման ամուր կոներ: Նա ենքան զվաթով է, վոր առջի հետ կոխ կանի: Այ, ինձ յաշի, տես ինչ տղամարդ եմ: — Բեդի ծայրը ջղային քաշում է բերանը, ծամ-ծամում ու շարունակում:— Քուրս, հիմի յել բոլշևիկին մտիկ արա: Բոլշևիկն ասում է՝ յեկեղեցին սուտ է, հայ ու թուրք չկան, պոլորն ել մեկ են, ախպեր են: Ասում է՝ մադադինն ու դավոդը հարուստից պետք է խլել, տալ ժողովրդին, վոր ուտի չաղանա: Հողը՝ բեկից պետք մա խլել, տալ քյասիբ, անխելք ու անշնորք գեղըցուն: Մի խոսքով, բոլշևիկն ուզում է աշխարքը քանդի: Համա մենք թող չենք անի: Մեր գլուխը մե-

ուած չի, վոր մուսավաթի շալիոն բոլշիկները գան
Հայաստանը քանդեն: Քիւրս, բոլշիկի չէս տեսել:
Հագար ախոսոս: Յես մի յերեսուն բոլշիկի գլուխ
թուցրած կլեմ: Բոլշիկը՝ ենքան փոքրն է, վոր հագիվ
արշին ու կես բոյ կունենա՝ պուճուր մարթ է, լղար,
դեմքը փխրած, վոր քթին փչես հոքին դուրս կգա:
Վատն են է, վոր ետ շները շատ են:

Յերիտասարդ կինը, վորքան փորձեց զսպել, չեղավ,
չկարողացավ համբերել ու ծիծաղեց: Կուշտ ծիծաղեց,
հետո դարձավ մոսինավորին.

— Իմ մարթը, դրանցից վեչ մեկն էլ չի, — հա-
մարձակ պատասխանեց նա:

— Նդ ժամանակը քու մարթը իշու քուռակ է:

— Իշու քուռակն ինքդ ես — բարձրացավ կնոջ
ձայնը, նա վորոշել էր միշտ էլ համարձակ լինել:

Մագոտ դեմքով մարդը համարձակ կնոջն ապտա-
կեց ու զրկելով նրան՝ փորձեց թեքել: Կինը չընկճվեց:
Նա դաաց, վոր մի զարհուրելի թակարդ է ընկել, վորտե-
ղից անփորձ փրկվելու միջոց չկա: Իմացավ, վոր պետք
է բռնաբարեն իրեն, գուցե և սպանեն: Այո, աղմուկից
խուսափելու համար կսպանեն: «Պետք է մեռնեմ, գոնե
ցույց տամ... Բայց գուցե գյուղը տանեն... չե, կպա-
նեն»: Յերիտասարդ կինը ինքն իրեն այսպես մի լանի
հարց տվեց ու պոռոշը կծեց: Վարժ ըմբիշի նման գըլ-
խով զարկեց յեռյակի պետի կրծքին: Պետը գլխի վրա
ցցվեց կամուրջի տակ՝ ջրերի հանդույցում:

3.

Նշով ճամբորդող կինն աչքը բաց արեց ու փոր-
ձեց շուրջը նայելու: Տնքաց: Վիղը չշարժվեց: Նրան

Թվաց, թե մագերից հարյուր փթանոց քարեր են կապած, իսկ կրծքին մի մեծ սար կա նստած։ Ականջները չեն լսում։ Վտառները կապած են իրար ու չեն հեռանում։ Տրորված կինը մեկ ել նկատեց, վոր մեկը մոտեցավ ու գլուխը բարձրացրեց։ Գլխի տակը քար դրին։ Աչքերը կրկին բաց արեց։ Իմացավ — գյուղում ե։ Տներ, ծառեր, շներ, մարդիկ։ Մարդիկ գլխի վրա կանգնած են յերևում, շները յերկու գլխանի։ Գիշ հետո աչքերը պարզվեցին։ Նկատեց, վոր գյուղի կենտրոնում ե։ Ձեռքերն ու վտառներն ամուր կապած են։ Հիշեց, նրան այդպես կամուրջում են կաշկանդել ու ելի պոչից կապել, գյուղ քաշ տվել։

Կարծես թե ծանոթ մարդիկ յերևացին։ Վորտեղ ե տեսել նա այդ մարդկանց։ Մտերիմ, հարազատ են յերևում։ Նա ուզեց նայել, ժպտալ, բայց չկարողացավ։ Մեկի հայացքը բռնեց. այնքան հարազատ եր, այնքան դուրեկան... «Ո՛վ ե նա»։ Գյուղացիները մոտենում են, նայում ու գունատված հեռանում։ Յեկավ և նա՝ աչքերը կարծես թե հրդեհված ձորեր են։ Վայրկյանը մի անգամ նրա գույնը փոխվում ե, դողում ե... Տրորված կնոջ մարմնով ուրախություն տարածող վարար մի հոսանք անցավ։ Ուրախությունից ուզեց ճչալ։ Գուցե և կանգներ, գրկվեր ու համբուրվեր։ Բայց մարմնի մասերը չշարժվեցին։ Հազիվ, լսելի ձայնով շշնջաց նա իրեն մոտեցած սղամարդուն.

— Ծեծշի՛... փախան... Աարրտաշես...

Իսկ իշիկնապահին գյուղի պատերին ձեռքով զրած կոչեր յերևացին։

Գյուղացիներն մոտենում են այդ կոչերին նայում և առանց կարդալու յետ դառնում։ Դեռ մուխը

չի պատել: Կայազորի պետի հրամանով դպրոցի բակն են հավաքվում մոթալ փափախով գյուղացիները: Տղամարդկանց շարքերում մեկ-մեկ յերեվում են գեղջիկուհիներ՝ վոտներին տրեխներ, հագներին բրդի կոպիտ գործվածք: Նրանք իրար գլխի թափված շնչակտուր նայում են դպրոցի կապույտ պատշգամբին:

Մանիշակագույն հասարի յետեից ճառում ե բարձրահասակ մի տղամարդ: Նրա հագին անգլիական սպայի հագուստ ե, գլխին ցիլինդր, իսկ վոտքերին կովկասյան թեթև յերկարավիզ կոշիկներ: Նրա ճառը սղտոր, փրփրաբերան սեւավի նման աղմկոտ հոսում ե: Յերկար ձեռքը մեկնում ե դեպի հյուսիս ու գոռում:

— Աղատարար հայ-հեղափոխական դաշնակցության անունից հայտնում եմ, վոր միլիոնների արյան գնով ձեռ բերած մեր սուրբ օգատությունը վտանգված ե... Հանրապետության ամեն մի զավակ պետք ե ոգնի իր հարազատ պետությանը, յերկրի ներսի աղտը՝ կամ բոլշևիզմը արմատախիլ անելու ե հյուսիսից յեկող բռնակալներին դիմադրելու, նրանք իրենց գազանային գործերով գերազանցում են Լենք-Թեմուրից, Չինգիզ-խանից, Շահ Աբբասից ու Սուլթան Համիդից... Նրանք մեզ ու մեր գավակներին կտորովեն...

Յիլ նդրով սպան բառերի կարկուտ ե թափում: Իսկ մոթալ փափախով գյուղացիները քթների տակ մրթմրթում են:

— Պարուն Արշակ, դու մեզ խափողը չես, են վաղ եր, վոր եշը կաղ եր: Սա են ժամանակը չի, վոր քասիբ գյուղացին քեզ լսում եր, թուրքի դեմ կռվելու համար, թուի ու թվանք առնելու ոգտին փող

հավաքում, ջիբդ ածում: Սուտ ես խոսում: Նա պետությունը քունն ա՛ Մեծլում-բեգի սողա Ըրշակինը, նրա ամինն ու դայինը:

— Ո՛ձ... ոձի սողա... Հազար դեպետիններով անտառ ու հող ունեք, ընչի յեք մի որավար հողի կարոտ գեղըցուն ձեզ հավասարեցնում... Դե յեթե պետութենը հավասար պոլորինս ա, թող ծեր անտառը մեզ հետ բարաբար կես անի... Թող հողը պաժին անի...

— Մենք հաղաղություն ենք ուզում: Դաշնակցության ուեխը հաղաղություն տվող չի, փորցել ենք: Ոսմանլի հետ կռվում ա, Վրացտանի դեմ կռվում ա, Ադրբեջանի դեմ կռվում ա, բուլղերի դեմ կռվում ա: Լավ, բա ել ում հետ պետքմա բարիչ մնաք, ըրեվում ա նիկոլ թագավորին եք ուզում: Ո, ինչքան ուզում ես թուքա ցրիվ տուր, բղավի, անոքուտ կանցնի: Բուլղերիկին պտի փորձենք, հույսով ենք, վոր նա մեզ հաղաղություն կտա:

Պյոտղացիները խոսում են իրար մեջ ու կամաց: Իսկ ցիլինդրավոր սպան նույն տեղը կանգնած շարունակում ե իր ճառը:

— Հայ-հեղափոխական դաշնակցության հերոսական պայքարը ժողովրդին ազատություն ու կյանք բերեց: Բայց հավատուրաց մի քանի դույզ հայեր մտել են ժողովրդի սիրտը և խլրտուձներ են դրում: Նրանք ցանկանում են թրջակտն մուսավաթին վաճառել մեր սուրբ ազատությունը: Պարլամենտի անունից կոչ եմ անում բոլոր ազնիվ հայերին՝ — գնդակահարել այն մարդկանց, վորոնք բուլղերիկյան մտքեր են տարածում, Հայաստանի և հայ պետության դեմ դավեր են լարում:

Բուլշևիկները շատ խորամանկներն են ու այդ հատուկ է հուշահանքին: Սահմանները ամրացրել ենք հավատարիմ զինվորներին շղթաներով, վոր Ադրբեյջանից մուսավաթիստ բուլշևիկները չանցնեն մեր կողմը: Թիկունքի կենտրոնական ամեն մի գյուղում մի գունդ դորք ունենք: Ամեն մի գյուղի չորս կողմերում տեղացի հավատարիմ ընկերներից պահակներ ունենք: Յեվ այդ բոլորից հետո թշնամին դարձյալ կարողանում է մտնել յերկրի ներսը: Բուլշևիկները գունավորվում են՝ վոտաբորիկ ձյունն կոխճրտելով ճամփա յեն կտրում՝ իրենց չար նպատակի իրագործման համար: Պարզվել է, վոր այսօր, առավոտյան, Բոխուտի ձորում, ձեր գյուղացի ու մեր քաջարի ընկեր Սոկրատին սպանող կինը, ձեր գյուղացի Հայկ Սուլթանյանի աղջիկն է՝ հայտնի բուլշևիկ Արմենուհին: Այդ վրբը թագնվել է ազնիվ ու քրտնաշան գեղջկուհու շորերում, վոր խաբլի մեզ: Վոճրագործ լրտեսը վաղը մահվան կդատապարտվի: Ձեր պահանջով չենք ների նաև նրա հորը, վոր կասկածվում է բուլշևիկ...

Յեվ ցիլինդրով սպան «բուլշևիզմ» բառը դեռ լրիվ չարտասանած, մի զինվորական մոտեցավ նրան.

— Բուլշևիկ կնոջ հետ բերած եղի փալանը վրան չի: Գաղտնի թղթեր են յեղել մեջը:

Մանիշակագուլյն պատշգամբից ցիլինդրավոր սպան վար իջավ: Մառուղերը նա իսկույն հանեց: Ռազմական շտաբի դուռը շրխկացրեց ու ներս մտավ: Իսկույն կարգադրեց.

— Սպաներն այս բուլեյիս թող հավաքվեն նիստի: Մի վաշտ գնում է գյուղը շրջապատելու:

Պապիրոսը բերնին, անգլիական հագուստով սպան դուրս յեկավ շտաբից: Նա դիմեց պատշգամբում կանգնած շոկապետին:

— Խորեն, այս րոպեյիս շրջապատում ես Հայկ ու Հակոբ Սուլթանյանների տունը: Նավթ կամ չոր խոտ ճարեցե՞ք: Այդ տունը պետք է հրդեհվի:

— Իսկ ընտանիքը, կին, յերեխա, — հարց տվեց յերեք մատը փափախի ծայրին դրած, մսագործի անդուրեկան աչքերով շոկապետը:

— Դուրս թափեցե՞ք... Կամ կարող եք միանգամից հրդեհի մատնել... Ինչպես կհաջողվի: Պետք է գլուղը ահաբեկել:

— Լսե՛ւմ եմ, — մարդ գլխատելու համար միշտ պատրաստ դահճի հաճույքով պատասխանեց շոկապետը: Գնաց պետի հրամանը կատարելու:

Ռազմական իշխանության դեկավարներն ամեն մեկը մի դասակ զինվոր վերցրած, խուզարկություն են կատարում:

Շշի փալանն են փնտրում:

Յիլինդրավոր սպան կարգադրել է՝ վոչ վոքի չինայել: Դիմադրողին ծեծում են, փախչողին կրակում: Յերեխաները հեկեկալով փախչում են դռնից դուռ ու անոգնական ճշում...

Կայազորի պետը, նախկին ուսուցիչ Արշակ Մեծ-լումբեկյանը՝ կամ ցիլինդրավոր սպան, մի դասակ զինվոր յետևից, անից տուն շրջում է: Ահա մոտեցավ նա Մուքեխանց Բազրատի տանը: Բազրատը չքավոր գլուղացի յե: Տարիներ առաջ Սև քաղաքում բանվոր

Ե յեղել: Թեմը տվել է մեքենային ու կոնատ վերա-
դարձել դյուդ: Այն որվանից հասարակական հոտադ է:
Այժմ կասկածվում է բոլշևիկյան ընդհատակյա կազ-
մակերպության պատկանելու մեջ: Փաստ չկա, Բազ-
րատին չեն կարողանում բռնել, միայն կասկածում են:
Յերբ հասան Բազրատի սրահին, ցիլինդրավոր սպան
կանգ առավ, զինվորները ներս մտան տուն: Բազրատի
ուրթ տարեկան աղջիկը սարսափից ճչաց ու դուրս
թռավ տնից... Ուղիղ տան շեմքին՝ ցիլինդրավոր սպան
մատուցեց զրեց դեռ կոկոն աղջկա ճակատին:

«Թրբախկ»...

Փոքրիկ դիակը կոխկրտելով, սպան ներս մտավ
տուն: Տանը մարդ չկար, իսկ տնամեջը զինվորները
տալն ու վրա արին: Այս անգամ փոքրիկ դիակը
կոխկրտվեց տնից դուրս՝ յեկողներին բոլորի կողմից:
Մի յենթասպա, վոր վերջինն էր դուրս գալիս անմարդ
տնից, վոտքը դրեց դիակի մեջքին, թե չե, մի կացին
յետևից իջավ գլխին... Յենթասպայի զինակիցներն
իրենց ընկերոջ դիակի վրայով յետ դարձան ու տունը
հրի մատնեցին: Բոլորը գնացին՝ հետները տանելով
յենթասպայի դիակը: Բոցերի մեջ մնաց միայն ուրթ
տարեկան աղջիկը:

Բազրատի տունը հրեղեն լեզուներ մեկնեց դեպի
յերկինքը և կարմրավուն լույս փռեց իր շուրջը:

Սուլթանանց Հակոբի այրվող տնից, խավար ծխի
միջից դուրս յեկավ պառավ մի կին: Պառավը չորեք-
թաթ տալով գնում է ու նայում յետև: Պառավը
յերևի ուզում է իմանալ, թե իրեն չե՞ն հետևում:

— Մինչև տունը մոխիր չդառնա, վոչ մի քայլ
չհեռանաք, — հրդեհված տունը շրջապատած զին-

վորներին կարգադրեց մաագործի աչքերով շոկապետը:

Չորեքթաթ տալով գնացող պառավը լսեց շոկապետի հրամանը: Սարսափեց: Մահվան ահը նրա համար այս անգամ ավելի մեծ եր, քան այն ժամանակ, յերբ գտնվում եր հրդեհված տան սրահում, ծխի մառախուղի մեջ: Դարձյալ չորեքթաթ տալով, դողալով շտապեց առաջ... Յեւ մահվան ճիրաններից փախչող պառավը չնկատեց, թե ինչպես ճամբից դուրս յեկավ ու հասավ իրենց բակի առաջ, ձորի բերանին, ժայռի վրա կառուցված տեր-Վարդանի տան ցեւքին: Պառավը վտանգը չնկատեց: Յերկու ձեռքը պարզեց առաջ, չորեքթաթ առաջ գնաց... Վարում, ժայռի տակ լսվեց մի խուլ թմփոց և ուրիշ վոչինչ...

Գյուղը վիրավոր մոնչում ե: Մի փոքրիկ կայծ — ու ամբողջ գյուղը վառողի նման կայաթի:

Մինչդեռ իշխանությունը խուզարկությամբ եր գբադված, կալանատնից բոլշեիկ կինն ու պահակն անհայտացան: Նրանց փախցրին: Յիլինդրավոր սպան այդ դեռ չգիտե: Խուզարկությունը շարունակվում ե: Իսկ ավերումի այդ ժամին, գյուղի ծայրին, Ստեփանանց ջրաղացը խորհրդավոր մարդիկ են հավաքվում:

Թելագործ, զինվորական փափախով, հաստ շրթունքներով այն մարդը, վոր իրիկնապահին մոտեցավ տրորված կնոջն ու փալանի մասին տեղեկացավ, ատրճանակը ձեռքին կանգնած ե ջրաղացի շեմքին: Ներսում, բուխարու առաջ, կրակի լեզուների լույսի տակ, մոթալ փափախով, ալեզարդ մի տղամարդ գրկել ու շոյում ե եշով ճամբորդող վիրավոր կնոջը:

— Արմաւշ, Արմաւշ, Արմաւշ, աղջիկս, սիրունս
իմ թառւան դուշո, ձեռն հանի... Եդ վճնց պատահեց...

Վիրավոր կիւնը չի խոսում: Նա միայն ծանր-
տնջում է, ուժասպառ շնչում:

Ջրադացի դուռը կոպիտ ճռուաց ու բացվեց: Բու-
խարուց հրեղեն լեզուների ստվերները հասան դուռը
բաց անող հաստ շրթունքներով տղամարդու յերեսին:
Կուրծքը ծածկված է փամփուշտակալներով: Աչքերից
կայծեր են թափում: Շատ է հուզված:

— Հայկ, հագեր Հայկ, այ մարդ, գժվել ես, վի-
րավորին խորտել ես ու քար կտրել, դրա յարեքը
կապել է պետք, — նորեկն ասեց ու մոտեցավ բու-
խարուն:

Հայկը ոձից խայթվածի նման վեր ցատկեց: Հետո
դողալով. — Ո՛խ, քոռանամ յես. Արտաշ, յերեթիս
յարեքը պետք է կապել... Բայց ինչո՞վ...

Ձեռքը տարավ դեպի միրուքը: Ինչ վոր լարծուն
բան դճաց դեմքին: Ձեռքը յետ քաշեց: Մատներն
արնաթաթախ են: Յե՛վ միայն այդ վայրկյանին նկա-
տեց նա, վոր եշով ճամբորդող կնոջ դեմքը պլոկված
է, կաշին քերթված: Իսկ իր դեմքը արյունոտվել է
այն ժամանակ, յերբ նա աղջկա գլուխը մոտեցրել էր
իր յերեսին:

— Արտաշ, Արտաշ, ինչո՞վ փաթաթեմ Արմուշիս
յերեսը:

Արտաշը գլխարկը վերցրեց ու նայեց՝ «Ինչպես
յերեսում է մեջը բամբակ ու նուրբ կտոր կա, պատ-
ռեմ»: Յե՛վ Արտաշը իր գլխարկի մեջը պոկեց: Յերբ
փափախի միջից հանած բամբակը դնում էր նա Ար-
մենուհու յերեսին, արցունքի կաթիլները նրա մազոս

այտերով վար հոսեցին ու շաղախվեցին բուխարու առաջ թափված արնաշաղախ մոխրին: Նրա այտերով ցոլացող արցունքի կաթիլները նման ելին յերկնքի պսպղուն աստղերի, վոր շողալեն թռչում են ու այլևս չեն վերադառնում իրենց նախկին տեղերը:

Հայկն ու Արտաշեսը վորքան աշխատեցին վիրավոր կնոջը խոսեցնել, չհաջողվեց: Նա յերբեմն աչքերը կիսով չափ բանում ե, վշտոտ հայացքով նայում հորը, հայացքը վար թողնում, մեկ ել նայում ու տնջում...

— Մեջքս կոտրեցիր, Արմեն, սիրտս կրակ տվիր, յես կկուրանամ:

Արմենուհու վերքերը կապեցին ու բուխարուց թիչ հեռու պառկեցրին նրան: Մի քանի վայրկյան չանցած, Արտաշեսը կանգնեց: Նա մոտեցավ վիրավոր ընկերոջը: Նայեց նրա կիսաբաց աչքերին: Թառանչ քաշեց ու հեռացավ:

— Դուրս եմ գալիս յես, հնգեր Հայկ, խնդրում եմ քեզ մի թիչ... յես հիմի կգամ, տեսնեմ տղերքն ինչ յեղան:

Գնաց:

Հայկը յերկու ձեռքով իր ճերմակ գլուխը բռնեց ու սրտի խորքից ուժով՝ ինչպես ունեւիյով ցավող ատամն Լն հանում՝ ծանր ախ քաշեց.

— Ու, հեղափոխություն, հեղափոխություն, շնորհակալ եմ քեզնից տվածդ վերջին նվերի համար... Միայն չոր գլուխս թողեցիր ինձ... Ուխ, բնավ, բնավ դու ինձ չես սարսափեցնի... վորքան ել դաժան լինես, յես կգամ քու յետևից... Յես կմտնեմ քո սիրտը... Վոսկորներս ու մկաններս կայրեմ պարավորիդ վառաբանում, շողի կտամ նրան, վոր չկանգնի...

Ջրադացի դուռը նորից ճռռաց: Ներս մտան մաշած տրեխներով յերկու հոգի: Նրանք մոսիները բուխարու մոտ հենեցին պատին ու մոտեցան վիրավոր կնոջը:

— Արմուշ, Արմուշ, աղջիկս, մի աչքդ պաց, քու դային եմ, Հանես դային... Սիրուն դուշ, Արմուշ...— Յեմ նա յերեսը շուռ տվեց դեպի դուռը:

— Քեռի Հայկ, դարդ մի անի, Արմենուհին կլավանա, իսկ Մեծլումբեկանց Արշալին ու նրա դաշնակցականներին մենք մինչև մի շաբաթը ցույց կտանք, — ձեռքերը Հայկի նեղ ուսերին դնելով ասեց նորեկը, վոր ավելի յերիտասարդ եր, — դարդ մի անիլ, Արմենուհուն կառողջացնենք, դաշնակների փոշին յերգինք կհանենք: Ինքդ ես մեզ ասում թե՝ մեր գյուղացին բռնակալ դաշնակցական իշխանության լուծը տանողը չի: Ինքդ ես ասում, թե գյուղացին մեռնում ե, նրան հող, խաղաղություն ու հանգստություն ե պետք և նա շուտով սուրը ձեռքին վոտքի կկանգնի ու ձեռք կբերի այն, ինչ վոր իրեն հարկավոր ե:

— Հմա, շուտ կլավանա... Փագիկ, Արմուշս շուտ կլավանա: Ո՛ր, ենպես բան ես ասում, կարծես դեռ նոր ես թողել Արհեստավորական դպրոցի նստարանը: Փագիկ, մեռելները հարություն չեն առնում:

Հանեսը մոտեցավ ու Հայկի կողքին նստեց:

Փագիկը յերկու քայլ առաջ գնաց, կրկին նայեց պառկած Արմենուհուն: Յետ դարձավ:

— Ուշանում են, չեկան տղերքը: Քեռի Հայկ, նո՛ւ յես միայն այն եմ հիշում, վոր Արմենուհին հինգ-վեց տարեկան յերեխա յեր, Թիփլիսից յեկար գյուղ ու նրան ամբողջ ընտանիքի հետ տարար: Նու յես

միայն այդ եմ հիշում, Զարմանալի յե... Հետո ինչ
յեղավ նա, բան չգիտեմ: Մի պատմի տեսնենք, ինչ-
պես ե Արմենուհին այս ուրին հասել:

— Հայկո, Գագիկը լավ ա ասում, յես ել շատ
բան չեմ գիտում, պատմիր: Պատմիր լսենք, գուցե
սրտներս մի քիչ թեթևանա:

Հայկը գլուխը վեր բարձրացրեց: Հայացքը նետեց
վիրավոր աղջկա կողմը: Խորը թառանչ քաշեց:

— Տղերք, դե վոր խնդրում եք, պետք ե պատմեմ:
Ո՛ր, պատմեմ իմ հերոսական աղջկա մասին: Իմ սիրտն
ել կթեթևանա:

5.

Հայկը յերկու ձեռքով գլուխը բռնեց ու մռայլ
խոսեց:

— Ուղիղ տասնութ տարի առաջ եր, վոր այս
չրաղացի մոտոմի անցնող կաժանով ընտանիքս Թիֆ-
լիս փոխադրեցի: Են ժամանակ յես աշխատում եյի
Թիֆլիսի յերկաթուղային վերանորոգման արհեստա-
նոցներում: Արդեն կապված եյի սոցիալ-դեմոկրատ
կուսակցության հետ: Յերբ ընտանիքս փոխադրեցի
Թիֆլիս՝ տունս մեր խմբակի ժողովատեղին դարձավ:
Են ժամանակ Արմուշս դեռ վեց տարեկան եր: Հենց
առաջին տարին նրան ուղարկեցի դպրոց: Փոքրիկ
Արմուշս շատ ե ոգնել մեզ թուղթիկներ ու զանազան
գրականություն փոխադրելու՝ տնից տուն: Արդեն նա
տասներեք տարեկան եր, վոր ինձ ընդհատակյա աշ-
խատանքի համար, Նավթուղ կայարանում բռնեցին
ու մի տարով բանտ դրին: Բանտից դուրս գալուց
հետո, վերանորոգման արհեստանոցներում ինձ գործի

չընդունեցին: Ո՛խ, ընկերներ, ծանր որեք եյին... Մարդ վախենում եր փողոցում «հեղափոխական» բառը բերանից հանելու: Ժանդարման արթուն շան պես հսկում եր: Ո՛խ, եղպես, բանտից վոր դուրս յեկա, ընկերներից մի քանիսը ձերբակալված եյին, շատերն ել փոխադրվել եյին Բաթում կամ Բազու: Զգիտեյի ուր գնամ: Վերջապես նամակ ստացա: Առաջարկվում եր ինձ տեղափոխվել Ալեքսանդրոպոլ, դեպոյում կուսակցական աշխատանք կատարելու:

Ընտանիքը թողեցի Թիֆլիս ու փոխադրվեցի Ալեքսանդրապոլ:

Աշխատանքի ընդունվեցի Ալեքսանդրապոլի դեպոյում, վորպես ավագ տոկար: Մի տարի աշխատեցի: Կրկին ձերբակալեցին: Վեց ամիս նստելուց հետո, ազատ արձակեցին: Ո՛խ, ես ի՞նչ եմ պատմում, դուք ինձ խնդրում եք վոր Արմուշիս մասին պատմեմ, իսկ յես ուրիշ բան եմ ասում: Ե՛ղպես: Ինչպես ասեցի, ընտանիքս թողել եյի Թիֆլիս: Եդ ժամանակ Արմենուհին սովորում եր ազգային որիորդաց դպրոցում: Նա դեռ դպրոցական աշակերտուհի յեր, վոր քրքրում եր հեղափոխական հոր թղթերը, թռուցիկները կարդում ու վոզևորվում: Լուրջ հսկում եյի, վոր աղջիկս որիորդաց դպրոցում, ազգայնական ճահիճը չընկնի: Յեվ այդ ինձ հաջողվեց:

Ո՛խ, գլուխս վորտեղ ե, վորքան ցրված եմ պատմում: Ինչպես ասեցի, Ալեքսանդրապոլում մի տարի աշխատելուց՝ հետո, ինձ ձերբակալեցին: Յերբ դուրս յեկա բանտից, ես անգամ հաջողվեց ինձ ելի դեպո ընդունվել: Աշխատեցի յերկու տարի: Արմուշն արդեն դպրոցն ավարտել եր: Ընտանիքս փոխադրեցի Ալեքսանդրապոլ:

Դեպոյում մի շատ խելոք աշակերտ ունեյի։ Առողջ, յեռանդուն մի պատանի յեր նա։ Անունը Վասյա յեր, ազգանունը Սամարսկիյ։ Ռոստովից եր յեկել։ Բունտ սարքելու համար գիմնադիայի հինգերորդ դասարանից Սամարսկուն դուրս եյին շարտել։ Վասյան իմ աշակերտն եր։ Ընտանիքս Թիֆլիսից Ալեքսանդրապոլ փոխադրելուց հետո, Վասյան ինձ մոտ եր մնում։ Արմուշը կայարանում ընդունվել եր աշխատանքի։ Հայկական դպրոցում ուսուցչունի յեր։ Արդեն նա մեզ հետ գաղտնի աշխատում եր։ Փետրվարյան հեղափոխությունից առաջ, մի յերեկո, յերկու ջահելները՝ Վասյան ու Արմուշը տանը մոտս նստել են ու բարձր-բարձր ծիծաղում։ Մնացել եմ զարմացած։ Զգիտեմ ինչ են ուզում ինձնից։ Բարկացա։ Լրջացան։

— Ընկեր Հայկ, պապաշա, մենք ուզում ենք ամուսնանալ, — Վասյան ասեց ու ամոթից գլուխը կախեց։

Ինչ պետք ե անելի։ Բռնեցի ու յերկուսին ել համբուրեցի։

Ալեքսանդրապոլում կատաղի սառնամանիք եր։ Յեթե չեմ սխալվում, հունվարի քսանին եր։ Մեր տնում բջիջը գաղտնի ժողով եր հրավիրել։ Ժողովը նվիրված եր 1905 թվի ձմեռը Պետրոգրադի փողոցներում գոհված բանվորների հիշատակին։ Մի ուրիշ անգամ եղ առթիվ կխոսենք։ Հա՛, ինչ եյի ուզում ասել։ Հիշեցի։ Ժողովը վերջացավ։ Ընկերներն ուզուե յյին ցրվել։ Մեկ ել դրսից դուռը ամուր-ամուր ծեծեցին։ Իմացանք, վոր ժանդարմական վոհմակն ե։ Լուսամուտոով բոլորս դուրս փախանք։ Տանը մնաց միայն Արմուշը։ Մենք դուրս ենք գալիս, նա դուռը բանում ե։ Ժանդարմները ներս են մտնում ու ապ-

շում: Նրանք պահանջում են Արմուշից, վոր հայտնի, թե ուր փախան ժողովականները: Աղջիկս պատասխանում ե, վոր տանը վոչ մի ժողովական չի յեղել ու թող պարոն ժանդարմները բարեհաճեն դուրս գալ տնից: Նրանք խուզարկություն են կատարում: Մի քանի կտոր բրոշյուրներ են գտնում՝ ողջիւղ-դեմոկրատ կուսակցության հրատարակությունից: Արմենուհուն տանում են:

Մյուս որը առավոտյան իմացանք, վոր աղջիկս բանտումն ե: Ո՛խ, մոռացա ասել, վոր կինս արդեն մահացել եր թոքախտից, իսկ յես նույնպես թոքախտով շատ ծանր հիվանդ եյի:

Յերբ Արմուշին բանտ տարան հիվանդությունս ավելի սաստկացավ: Վասյայի ու մյուս հնգերների համար Ալեքսանդրապոլում մնալը միանգամայն անհնարին եր: Վասյան փոխադրվեց Թիֆլիս: Մնացի մենակ: Գործի չեյի գնում:

Պատերազմի սարսափները, հիվանդությունս և աղջկանս բանտարկվելը ուժ չթողեցին ինձնում: Յեւ ահա եղ հուսահատական որերին հասավ փետրվարյան հեղափոխությունը: Արմուշը բանտից դուրս յեկավ մարտին: Յես արդեն հյուծված եյի: Վասյան Թիֆլիսից վերադարձավ: Հնգերները հավաքվեցին: Բոլորը գործի անցան, բացի ինձնից: Աշխատանքը կենտրոնացած եր յերկաթուղային բանվորների և զորքի մեջ: Աղջիկս իսկական հերոս եր դարձել: Ամեն տեղ հնչում ու վորոտում եր նրա ձայնը:

Կարծեմ հուլիսին եր: Բժիշկները գտան, վոր շուտով յես կմեռնեմ: Նրանք խորհուրդ տվին ինձ վերադառնալ ծննդավայրս, Վոլոցե լեռների ջուրն ու

ողը մի քանի տարով կյանքս յերկարացնի՝ Վասյան,
հիշում եք, ինձ մինչև գյուղ ուղեկցեց։ Հանձն, դու
ծանոթ ես նրան։

Զգիտեմ այնուհետև աղջկանս ու փեսիս ինչ պա-
տահեց։ Ո՛ր, չե, սեպտեմբերի վերջերին փող ու նա-
մակ ստացա։ Գրում եյին, վոր Բագվումն են, աշխա-
տում են բոյլընկների հետ։ Յերկար ժամանակ նրան-
ցից տեղեկություն չունեյի, մինչև վոր Բագուն ընկավ
տաճիկների ձեռքը։

Բագվից յեկող աղաները պատմեցին, վոր Վասյան
սպանվել է Հաջի-Կաբուլ կայարանում՝ տաճիկների
դեմ կռվելիս, իսկ Արմուշը գնացել է Ռուսաստան։

Ձեզ հայտնի չե, թե ինչպես յես առողջացա։ Ասե՛նք
ելի հիվանդ եմ... Բայց աշխատում եմ... Նու, յես
մոտ յերկու տարի վոչ մի լուր չստացա Արմուշի մա-
սին։ Աղբբեջանը խորհրդայնացավ։ Հենց վոր մեր գա-
վառում յերևացին Կարմիր Բանակի ներկայացուցիչ-
ները, սիրտս դող ընկավ։ Մի տեսակ բնազդս ասում
եր, վոր աղջիկս եսոր կամ վաղը կգա։ Մրանից յերկու
ամիս առաջ, յերբ սահմանն անցանք ու գնացինք
Թոռլ խորհրդակցության, ինձ հետ մի զարմանալի
դեպք պատահեց։ Հիշում եք, մեր գեղից յես ու Ար-
տաշն եյինք գնացել գավառային կարմիր պարտիզան-
ների խորհրդակցությանը։ Թոռլ հասած որը յերե-
կոյան Գյումրեցի Արտավազդը ժողովը բացեց ու
հայտարարեց, թե «Կարմիր Բանակի կողմից վողջունի
խոսք է տրվում ընկեր Արմեն Սուլթանյանին»։

Ի՞նչ։ Ականջներիս չեմ հավատում։ Ո՛վ է այդ
Արմեն Սուլթանյանը։ Յեվ ահա հանդես յեկավ բար-
ձրահասակ, շինելը հագին, փափախով, մաուզերը կող-

քին, թուխ դեմքով մի զինվորական։ Մնացել եմ շվարած։ Աչքերն իմ Արմուշինն են, բայց ինքը բոլորովին կնոջ նման չի։

Գլուխս տոժում ե։ Զիմացա, թե ինչ ասեց բարձրահասակ զինվորականը։ Յերբ վերջացրեց նա, մտտեցա։ Նայեց ինձ, նայեց ու առաջ վազեց։ Գրկվեցինք։

Իբար խրտըտեցինք։

— Վաա, պապա ջան, ինչ առողջացել ես, յես կարծում եյի, թե դու չկաս... Իսկ տեսնում ես աղջիկդ կրասնիյ կամանդիր ե դառել։

Ժողովից հետո միայն մի ժամ հաջողվեց միասին մնալ։ Յես, Արտաշը ու Արմուշը նստեցինք Թոռլի Հեղկոմի շենքի բալկոնում ու զրույց արինք։ Նա պատմեց իր մասին շատ քիչ։

«Հետո, պապա ջան, հետո կսլատմեմ աղջկանդ կատարածներին մասին, դեռ համբերի» — ասեց նա։ Արմուշս ամբողջ ժամանակ խոսում եր Հայաստանի խորհրդայնացման խնդիրներին մասին։

Նդ գիշերը յես ու Արտաշը նրան թողինք Թոռլում ու դուրս յեկանք։ Ահա սա ել յերկրորդ անգամ ե, վոր հանդիպում եմ աղջկանս՝ կրասնիյ կամանդիրին։

Հայկը կրկին նայեց վիրավոր աղջկա կողմը և խորը, խորը թառանչ քաշեց։

6.

Արտաշեսը վերադարձավ։

Մյուսները յեկան նրա յետևից։ Յեկողները առաջ նայում են վիրավոր Արմենուհուն ու հետո խմբվում բուխարու շուրջը։

Մի քանի վայրկյան չանցած ջրադացումն այլևս շարժվելու տեղ չկա: Քսանյերկու տղամարդ՝ վորոնցից յեկուսը զինվորականներ՝ դաշնակցական բանակից, պայտածև նստել են բուխարու առաջ ու վիճում... Բոյլշևիկյան բջիջի ընդհատակյա նիստը ծփում ե: Կրակի ծխախառը լույսի տակ բոյլշևիկները իրար հազիվ են տեսնում: Խռում են կամաց, կարճ ու խիստ: Նրանցից համարյա թե կեսը բջիջի անդամներ չեն, միայն նոր են ծանոթացել բոյլշևիկյան ծրագրին, սակայն խիստ հակադաշնակցականներ են ու վստահելի:

Փալանը պատռել են: Սահմանից այն կողմն ապաստանած կոմիտեյից ուղարկվել են գրականություն, թուուցիկներ, Կարմիր բանակի կողմից կոչեր՝ ուղղված գյուղացիներին, և գավառի ապստամբության ծրագիրը: Իսկ Արմենուհի Սուլթանյանը կոմիտեյի հատուկ լիազորի պաշտոնով գործուղված ե Բոխուտի շրջանը՝ գործն անմիջականորեն ղեկավարելու համար:

Ապստամբության ուրը նշանակված ե մի շաբաթ հետո: Հրահանգում են ուժեղացնել դաշնակցական բանակում տարվող աշխատանքը: Հայտնում են, թե գյուղի ընդհատակյա կարմիր պարտիզանական ջոկատը յերբ պետք ե գործի անցնի ու Կարմիր բանակի մասերը յերբ ոգնության կհասնեն: Ժողովը կատաղած ծով ե: Նախագահը կատաղի ալիքների գրկում հազիվ ե պահում իրեն իր դերում: Մի մասը պահանջում ե հենց այս գիշեր գործի անցնել: Գյուղը հուզված ե: Գյուղը սիրով կընդունի նոր կարգերը:

Գյուղացու հուզված տրամադրությունը պետք է ողորդործել:

Բառը գնդակ է: «Զեն» թրի պես կտրում է վոմանց սիրտը:

Գյուղում հրացան է ճայթում:

Նախագահը չգիտի, թե ինչ անի: Նրա դեմքը այրվում է:

Արտաշեսը պղծահանքերում, հրալեզու ձուլարանի առաջ, յերբեք այդքան ջերմություն չի գգացել:

— Հնգերներ, իսկապես գյուղացիների զայրույթը դաշնակցականների նկատմամբ կարելի չե շատ լավ ողորդործել... Բայց ի՞նչ անենք, ամբողջ գավառում նույն դրությունը չի, ինչ վոր մեր գյուղումն է... Հետո, մենք սահմանի են կողմից կարգադրություն ունենք... Կարող ենք գավառի ապստամբության ընդհանուր ծրագիրը ծռել...

Բոլորը լուռ են:

Նախագահ Արտաշեսը դիտում է ընկերներին — նրանք հուզված են, մտածկոտ ու կնճառակատ: Արտաշեսը նայում է պատի տակ կիսախավարում պառկած ընկեր Արմենուհուն: Թվում է թե մերձիման հիվանդից ոգնություն է խնդրում: Իսկ Արմենուհին վոչինչ չի գգում: Մի ժամ առաջ միայն նրան փախցրին կալանատնից:

Գուցե մեռնի: Նա այնքան թույլ է: Թշնամին Արմենուհու վոսկորները փշրել է, կուրծքը դանակով արյունոտել: Արմենուհուն չկարողացան բժշկի մոտ տանել: Վտանգավոր է, բժիշկը մոլի դաշնակցական է: Իսկ այդպես՝ գուցե մեռնի:

Արտաշեսը ջրադացում ախրող լուությունը խախտեց:

— Լսեցե՛ք... հերթով... սո՛ւս... Հնգերներ — մատերը ճմռելով՝ ընդհատակյա ժողովականներին կարգի հրավիրեց Արտաշեսը՝ չնայած այն բանին, վոր ծալտուն չկա, լուռթուռնը մարդ ե խեղդում։ — Բայց, հնգերներ... ըստեղ վաժնի յե դաշնակցական պուկից յեկած հնգերների կարծիքը։ Վաժնի յե իմանալ, քանի զինվոր մեզ կմիանան։ Խոսքը տալիս եմ ազիտատուր հնգեր Բարսամյանին։

Անմիջապես վար հառած արծվի աչքերը բարձրացրեց յենթասպայի ուսադիրներով զինվորականը, վոր մինչև այդ լուռ եր։

— Յես, ընկերներ, իմ տրամադրության տակ ունեմ վաթսուն սվին, մի ամբողջ ջոկ առաջին վաշտում ու մեկական դասակներ յերկրորդ ու յերրորդ վաշտերում։ Ձեմ հաշվում նրանց, վորոնք տատանվում են։ Հայտնում եմ, վոր ինձ համար անհնարին ե այլևս գնդում մնալը, ամեն ինչ պարզվում ե... Միայն այն ժամանակ գունդ կգնամ, յերբ կկարգադրե՛ք գնալ ու գենքի դիմել...

— Վասյա, Վասյա Սամարսկիյ, ընկեր, — հանկարծ բարձրացավ կիսախավարում պառկած Արմենուհու ձայնը։ Բուխարու շուրջը պատած ժողովականները ցնցված յետ նայեցին։

Միթե՞ Արմենուհին խոսեց, յերեկ լավանում ե։

Հայկը մոտեցավ աղջկանը ու գլուխը գրկեց։

— Արմու՛ղ, Արմու՛ղ, ի՞նչ եյիր խոսում, ինչպե՞ս հիշեցիր Վասյային։

— Յերեկ շուտով կմեռնի, մեռելների հետ ե խոսում, — ասեց Գազիկը կամաց, վոր Հայկին լսելի չլինի։

Արմենուհին հորը չպատասխանեց: Նրա լեզուն, ինչպես միշտ, կապված է: Իսկ աչքերի առաջով՝ առաստաղի վրայով հոսում են արյան գետեր ու նրանց յետևից խավարապատ ամպեր:

Հայրը յետ դարձավ իր տեղը:

— Ձե, մարդ ենք ուղարկում բոլոր գյուղերը, հայտնում ենք սահմանից են կողմը և այս գիշեր լուսաբացին պարզում ենք ապստամբության սուրը, — վճռական ասեց Արտաշեսը, — ճիշտ է, ժողովի համար դժվար է խախտել ամբողջ գավառի ապստամբության ծրագիրը, բայց ինչ արած, պայմանները ստիպում են եղպես վարվել:

— Ձենք կարող, կպարտվենք, սրի կքաշեն մեզ, — պատասխանեց Գագիկը:

— Լռիր... Հեղափոխականը մահից չի վախենում, — մույլ դեմքը բարձրացնելով վճռական գոչեց Հայկը:

— Գործը խարաբ կանեք, Կոմիտեյի վորոշմանը դեմ ենք գնում, մի գյուղ խլելով բան չի դուրս գա, — հուսահատ շարունակեց Գագիկը:

— Բոլորս ել գիտում ենք, վոր Կոմիտեյի վորոշմանը դեմ ենք գնում, համա Կոմիտեն, վոր մեր ղրու-թյան մասին իմանա, անպատճառ կհամաձայնվի:

Յեւ նիստը ծփում է, ալեկոծ մռնչում:

Դրսի ժամապահը հայտնեց, վոր գյուղում մնացած ընկերը յեկել է և ուզում է շտապ տեսնվել: Արտաշեսը կարգադրեց ներս ընդունել նրան:

Բլիբլի անդամ, կռնատ Բագրատն է: Գյուղում թողել են՝ լուրեր վորսալու համար:

Բագրատը մտավ ջրաղաց: Ամբողջ մարմնով դողում է:

— Գեղը կրակի մեջ ա: Մեծլումբեկի տղան տունս վառեց, Զարուհուս մահուգերով սպանեց: Ուլիսկ են անում, տուն ու տեղ թալանում, ջահիլ կենանունց անպատվում... Ըրեխաները տներից դուրս են թռչում ու կորչում: Գյուղացիները հուզված են, կեռիք են դրճտացնում: Հիմի յեւ գշերվա կեսին դաշնակցական վայեննի կոմիտեն Ըրեանից պրիկազ ա տվել, վոր մի ահաթվա միջում պուկը գեղից հեռանա: Առաջ են գնում, կռիվ են գնում... Զինվորները գեղը թալանում են: Գեղացիները գազազած են:

Բազրատի խոսքերը կիսախավար անկյունում պսուկած Արմենուհուն շունչ տվին: Նա աչքերը լայն բաց արեց ու դիտում է Բազրատին:

— Հենց այժմ անցնում ենք գազազած գյուղացիների զլուխը: Բայց հնգեր Բարսամյանի գործն ավելի մեծ է: Նա պետք է իսկույն գորքի մեջ ուումբ պայթեցնի: Պետք է գորքը խուճապի յենթարկել: Պետք է կազմակերպել կարմիր գունդ, — գոռաց Հայկը: Նրա ձայնը պղնձի պես առույգ զրնգզնգաց:

— Հնգերներ, ով է համաձայն հնգեր Հայկի առաջարկին, թող մատ բարձրացնի:

Հայկը դիտեց շուրջը: Հաշվեց բարձրացրած մատերը:

— Նշանակում է վեց հոգի դեմ են: Առաջարկին համաձայն են տասնվեց հոգի:

— Ի՞նչիսկ յենսս — լավեց խավար անկյունից, — յենսս տասսյոթեերորդը...

Հայկը յետ նայեց:

Ողում բարձրացել էր Արմենուհու արյունոտ ձեռքը: Նա այնքան տպավորիչ էր, վոր կարծես խավարում պարզված կարմիր դրոշ լիներ:

Հայկը դողաց: Յերեսի վրա ընկավ աղջկա վրա: Նա չնկատեց, թե ինչպես վիրավորն իր ձեռքը վար թողեց և աչքերը փակեց: Արմենուհու աչքերն այս անգամ փակվեցին ընդմիջտ:

— Զենքի,— գոռաց Արտաշեսը,— հնգերներ, զենքի: Հնգեր Բարսամյան, ոգնականիդ հետ վազիր պոլկը... Աշոտ, Ակոբ, Սարգիս, դեպի ձիերը, դեպի հարևան գյուղերի յաչեյկաները: Վասակ, անմիջապես սահմանն անցնում ես, գիտում ես, թե ում պետք է հայտնես: Դեպի վերջին ու վճռական կռիվ:

Ատրճանակները մերկացրին ու ջրաղացից դուրս յեկան: Արտաշեսը մոտեցավ, Հայկի ուսով շրթունքները մոտեցրեց Արմենուհու գլխին: Կրկին յետ դառավ: Գլուխն որորեց: Դուրս գնաց:

Հայկը մենակ մնաց: Գլուխը վեր բարձրացրեց: Աչքերը լճացել են: Դեմքը մթին է ու մռայլ:

— Իմ անձը, իմ իգիթ աղջիկ, ընչեր ասես, վոր չի տեսել քո հայրը: Ամբողջ կյանքը տվել է հեղափոխությանը: Զրկվել է առողջությունից, ընտանիքից, կնոջից ու վերջն ել քեզնից: Ինչու նա եսքան դժբախտ է: Ո՛խ, չե՛, նա դժբախտ չի: Նա հասնում է իր մուրազին, միայն Արմուշը չի վրնի, վոր տեսնի հոր ու իր պայքարի պատուհները...

Հայկը կանգնեց:

— Զե, Արմուշս, դու հանգստացիր, քո հորն սպասում են դաշնակի կրունգի տակ ճզմվող գյուղացիները: Մնաս բարև՛, յես գնացի... Մնաս բարև...

Յեմ նա դուրս յեկավ ջրաղացից:

Լուսինը սիրուն շողում է, լուսավորում սարերը, ձորերը, ժայռերը:

Բոյլընդները բլիշը գլուղ մտնելուն պես, խրմբեց հոգված, գազազած գլուղացիներին ու անցավ գործի:

Լուսինը անուշ ժպիտով վերից լուսավորում է խուճապի մատնված փախչող խմբապետներին, գործին ու նրանց հալածող կարմիր դրոշի տակ մտած գլուղացիներին:

Անշափ սիրուն է գիշերը, և վոսկեթուշ խնձորի պես կլոր է լուսինը:

Փախչող գնդացիները ճարճաթում են՝

— Թախկ... Թախկ... Թախկ... Թխկ, Թխկ, Թխկ, Թխկ...

Գնդակները գիշերային լուսնազոծ ոդում ճախրում են՝

— Վզզզզ... վզզզ... վզզզ...

Վիրավոր ընկած ձիերի խրինջոցը գնդընդում է ժայռերում:

Ձորըը հասավ անտառի բերանին: Կարծես թե կործանման վտանգը թեթևացավ: Բայց ապստամբները վազրի նման ցատկում են առաջ... Նրանց ձեռքից հագիվ թե դաշնակը ազատվի...

Բարձր հրամանատարութունը և դաշնակցական գործիչները փախչում են առաջից: Նրանք կարգադրել են, վոր գլուղացիները միշտ լինեն իրենց յետևից: Հրաձգային շոկերն աշխատում են յետ չմնալ գնդացիներից: Վերջին շարքում ճղում են միշակ ու ստորին հրամանատարները: Նրանք գնդակ ու հայհոյանք են թափում յետ մնացող զինվորների գլխին: Մսագործի աչքերով սպան մատուցելը ձեռքին վազրի ճանկերից փախչող գայլի նման հուսահատ վրոշում է...

— Յետ մնացող կամ փախչող զինվորին գնդակահարել... ձեր մեք... շուն շան վորդիք... արագ... Ներսիսյան, չէս ուղղում փախչել, մնում ես... առա հա, մատուցերը քեզ թող դատի...

— Վանախ... Ղուր... կուրծքս... — Ներսիսյանը փռվեց գետնին:

Բայց մատուցերով շոկապետը չի նկատում, թե ինչպես զինվորները մեկ-մեկ փռվում են գետնին: Փռվում են գետնին ու սող են տալիս յետ, դեպի գյուղը, դեպի ապստամբները: Հասնում են նրանց, Միանում են: Ու գրոհի յին նետվում նոր թափով, նոր նպատակով, նոր վրեժով...

Վերջին շարքը ղեկավարող շոկապետը նայվածքը սրեց մի կետի: Ահա բլրի կատարից դեպի կիրճն են սողում ինչ վոր ստվերներ: Սողում են... չորս հոգի ուժով քարշ են տալիս մեկին...

Ջոկապետը նետվեց նրանց կողմը: Մոտեցավ: Կանգ առավ: Խոսում են: Նրան, վոր քարշ են տալիս, խոսում ե...

— Դավաճան զինվորներ... տանում եք, վոր ինձ վաճառեք մուսավաթիստ-բոյլչեիկներին... Արշակ Մեժլումբեկյանին սպանելով դաշնակցությունը չի...

— Ըռեսը փակի, վոր ձեն չհանի, — փնփնթաց քարշ տվողներից մեկը:

— Ովքեր եք... սրիկաներ... ո՛ւր եք տանում պետին... Թուրքի շալիոններ... — գոչեց մսագործի աչքերով շոկապետը և մատուցերը մեկնեց առաջ, վոր կրակի... Յետևից ծանր մի կոճղ հասավ ձեռքին:

— Կամաց, քեզ ու քու պետին գեղը շանց կտա, թե ով ա Թուրքի շալիոնը, — և վերջին փամփուշտը

կրակած մոթալ փափախով գյուղացին չոքեց ջուկապետի կրծքին...

Պետին քարշ տվող ղինվորները մոտեցան:

— Հնգեր... յերրորդ վաշտից ենք, հնգեր Բարսամյանը մեզ կճանաչի... Փախել ենք ձեզի միանալու: Հնգեր, մենք պետին առաջին շարքեն ենք գողացել...

Այդ միջոցին վերև բլրի գագաթից Արտաշեսը բարձր, բարձր բացականչեց.

— Եյ հեհեխյյ, հնգերնեհերրը, մերունք բոլոր պուլիմոտները խեցիքին... Եյ հեհեխյյ, ղորքի շատ կեսը մեզ միացանալ...

* * *

Լուսնի մայրամուտից հետո, գյուղում արև ծագեց ու արևի հետ Հեղափոխական իշխանություն: Իսկ արևի մայրամուտին Հեղկոմը կարմրադրոշ գյուղացիներին գլուխն անցած, ջրաղացից դուրս բերեց հեղափոխության աղջկա՝ եշով ճամբորդող կնոջ մարմինը: Այդ յերեկո, գյուղի կենտրոնում, հրապարակում նրա դիակը հանձնվեց հողին:

ԳԱՍ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220039215